

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ СХЕМИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СИСТЕМ БЕЗПЕКИ

Сучасні проблеми формування системи національної безпеки України потребують застосування багатоальтернативних технологій, базою для яких можуть стати не лише теоретичні напрацювання дослідників у галузі безпеки, а й аналіз вже існуючих інтерпретаційних схем процесів розвитку систем безпеки, які є відлунням осмислення невід'ємності забезпечення національної безпеки із загальносвітовими тенденціями і трансформаційними змінами. Актуальність даної статті полягає у необхідності формування системи національної безпеки в епоху глобалізації і проголошеного Україною курсу на євроінтеграцію. З цією метою автор за допомогою проблемного підходу, ставить проблеми формування достатньої системи національної безпеки і встановлення нового світопорядку у певний взаємозв'язок. Для досягнення поставленої мети обрано метод аналізу та синтезу основних інтерпретаційних схем процесів розвитку систем безпеки, до яких ми відносимо модернізм, антимодернізм, постмодернізм і неомодернізм.

Представниками *модерністського* підходу були *Т.Парсонс, А.Інкелес, У.Ростоу, К.Кер, Л.Лернер, Д.Аптер, С.Айзенштадт*. Дана концепція, яка превалювала у 50-60-х роках, поділяла декілька цінностей: світ являє собою єдину систему, яка спрямована в єдине майбутнє. Серед систем безпеки, які найбільш відповідали завданням свого створення, можна було чітко виділити дві групи систем, репрезентовані відповідними державними утвореннями: *традиційні*, в яких переважають традиційні цінності, методи та засоби забезпечення безпеки, спостерігається налагоджене функціонування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави в якості триєдиного організму, і *модернізовані* — тобто такі, які відійшли від традицій в бік модерністської уніфікації. Модернізованими вважалися лише ті цінності та інтереси, які постулювалися і репрезентувалися Заходом, серед них можна виділити такі: індивідуалізм, примат особистої безпеки над іншими видами безпеки, сциєнтистський підхід до моделювання загроз і механізмів управління загрозами ними. Причому, з урахуванням проведення даної ідеї державами Заходу, поступово їх система безпеки стає еталонною, і згодом висуває претензію на поглинення інших систем безпеки під прапорами невідповідності їх загальнолюдським (насправді проголошеним Заходом) цінностям та ідеалам.

Модерністській позиції був притаманний історичний оптимізм, бачення переходу від традиціоналізму до модернізму як магістрального шляху історичного розвитку, тверда впевненість, що кожна держава має достатній потенціал для оновлення власної системи національної безпеки відповідно до стандартів майбутнього, включення у колективні та міжнародну систему безпеки.

Теоретики модерністської школи не вважали незахідні суспільства, а отже і їхні системи безпеки, безнадійно застарілими. Апологети даного напряму зазначали, що інші держави, вбираючи позитивний досвід розвит-

ку країн Заходу, швидко набиратимуть обертів і згодом система міжнародної безпеки складатиметься із рівноправних модернізованих систем національної безпеки суверенних країн.

Криза модерністського підходу була закладена ще з самого початку його розвитку. До основних моментів, які зумовили даний процес можна віднести наступні.

По-перше, практика довела, що не існує універсальних цінностей, а більш конкретніше – універсальних національних інтересів. Ця обставина зумовлює відстоювання власних національних інтересів, які у різних країн можуть не збігатися. Саме тому система національної безпеки є засобом ідентичності нації, її буття як окремого унікального антропо-соціокультурного феномена.

По-друге, сліпа віра у науково-технічний прогрес, який, на думку модерністів, мав би стати імпульсом до оновлення систем національної безпеки традиційних країн, є нічим іншим як ілюзією розвинених країн щодо тих, які розвиваються. Як зазначив *С.Л.Удовік*, з яким не можна не погодитись, зараз можна спостерігати утворення групи високорозвинених практично самодостатніх країн, які все більше йдуть у відрив від переважної більшості країн світу, через що на Заході зростає розуміння **безперспективності ринків** країн, що розвиваються [1, с.209].

По-третє, кожна держава, нація, а отже і система національної безпеки, є унікальними, тому неможливо і навіть деструктивно було нав'язувати моделі, нехай і ті, що вже довели свою доцільність і продуктивність, іншим суспільствам. Кожне з них, має власні цінності, інтереси, національну мету, а отже застосування єдиного підходу, нехай і конструктивного, є не завжди шляхом вперед.

Іншим напрямом у другій половині 1960-х років став **антимодернізм**. Його прибічники поставили під сумнів оптимістичну віру в еволюційний розвиток. Головним здобутком даної теорії стало її твердження про те, що неможливо усі модернізаційні ідеї світу черпати із західних джерел, що слід враховувати культурне розмаїття світу і наявність незахідних способів розв'язання проблем матеріального розвитку. Таким чином, виходячи з даних постулатів антимодерністів, можна зробити висновок, що система національної безпеки однієї країни, якою б доброю вона не була, не може розглядатися як еталонна і безальтернативна модель для інших держав.

Прибічники нової теорії, яка здебільшого виступала антитезою модернізму, звернули увагу передусім на особливості розвитку незахідних регіонів, де логіка західного підключення до процесу розвитку розбивалася вщерть о незахідний менталітет, культуру і традиції. Передусім було висунуто пропозицію про необхідність відокремити лідерів індустріального розвитку від тих країн, які нещодавно приєдналися і шукають свій оптимальний шлях розвитку, який не співпадає із західним модернізмом [2, с.45]. Представники цієї теорії відстоювали позицію, згідно з якою світова історія в цілому становить собою не благосну еволюцію (і відповідно вступ у фазу модернізації – лише питання часу), а сукупність жорстких катаклізмів, де незахідні регіони не плавно входять в ареал Заходу, який постійно роз-

ширюється, а рвуться у майбутнє через трагедії війн і революцій. У центрі дискусії опинилися поняття світової першості, найдосконаліших технологій безпеки і зброї масового знищення, можливості нехтуванням суверенітетом інших держав, а отже і можливості втручання у внутрішні справи інших держав, згодом нівелювання ролі міжнародного права як одного із дієвих засобів регулювання суспільних відносин в сфері міжнародної безпеки.

Згідно з даною теорією, вихід держав, які не входять до ареалу західних, у коло модерністських можливий лише за умови революцій і війн, тобто системної дестабілізації системи національної безпеки. Разом з цим проголошувалась нерівність систем безпеки західних та інших країн. Останні ставилися у залежне і більш низьке положення щодо західних. Таким чином, антимодернізм став ідейним оплотом критичного ставлення до спрощених схем загальносвітового розвитку. Стійкість антимодерністської парадигми забезпечив реалізм сприйняття історико-психологічної строкатості світу, більш уважне ставлення до страждань країн і народів, чий вихід на шлях прогресу виявився сполученим із подоланням самих себе [2, с.45].

Антимодерністи зазначали на ту обставину, що відбувається бунт світового села проти світового міста. Більше того, підйом чорної та жовтої рас, а отже і удосконалення ними власних систем безпеки, створення регіональних (колективних) систем безпеки розглядається як пряма загроза Заходу. Разом із становленням неосистем безпеки середнього рівня (регіональних), відбувається реваншизм національної ідеології, яка на певний час, в епоху модернізму, була відсунута західною ідеологією. Ця обставина, на мою думку, може сприяти формуванню більш радикальних стратегій забезпечення національної безпеки.

Дана позиція має і інші аргументи на свою користь. До одного з них, зокрема, можна віднести той, що паралельність розвитку Західного і Східного світу, постульованого модернізмом, виявилися невірною, і надто оптимістичною. Системи національної безпеки країн-представниць Заходу і Сходу також відрізняються одна від одної не лише своєю здатністю щодо реалізації національних інтересів, а й щодо ставлення одна до одної. Помилка, яка полягала в неврахуванні соціокультурних чинників, виявила себе в антагоністичному ставленні до ідеології Заходу, а отже формуванні систем національної безпеки, одним із завдань якої стало протистояння ідеології та цінностям Заходу.

Ця обставина певним чином спіткала до усвідомлення того факту, що спільне «світле майбуття» є неможливим, і у кожній державі, а точніше сказати, групі держав, воно буде своїм і у свій час історичного розвитку. Більше того, щасливе майбуття не є необхідною і обов'язковою умовою функціонування конкретного суспільства, а отже не кожна нація взагалі може колись стати процвітаючою, а у більш абстрактному плані реалізувати власні національні інтереси.

Цікавою є думка *А.І.Уткіна*, який констатує, що вільний ринок стали вважати інструментом гарантованого утримання незахідних держав у стані нерозвиненості [2, с.47]. Це ще раз підтверджує той факт, що цінностями, які нав'язуються, управляє той, хто їх нав'язує, а не тому, кому нав'язують.

Західні цінності не можуть бути безапеляційно цінностями на Сході, а ті з них, які відбивають культурні традиції Заходу, якщо взагалі можна вживати дане слово щодо деяких його представників, є чужими, а отже і неприйнятними для Сходу. Цим до речі, я можу пояснити певні проблеми із становленням ринкової економіки і входженням України, Росії та Білорусі до СОТ.

Пафосність риторики Заходу стала поступатися прагматичним заявам щодо необхідності поділу світу на певні регіони. Водночас антимодерністи не змогли запропонувати нічого конструктивного, їхня теорія звелася до критики модернізму, західного бюрократичного апарату, репресивної сторони західної демократії, псевдоцінностей. Таким чином «штучне запліднення» Сходу ідеями Заходу призвело до появи мертвонародженого дитяти, яке не лише не принесло очікуваних результатів, а й навпаки — сприяло появі та посиленню антизахідних настроїв, що знайшло свої відображення у перегляді стратегій і концепцій національної безпеки країнами Сходу.

Така агресивна критичність могла проіснувати лише у той час, поки настрої проти модернізму існували через його неможливість пояснити процесі дійсності. Насправді ж сам антимодернізм виявився не стільки окремою течією, скільки протиставленням, я б навіть сказав *критичним модернізмом*. Так, звичайно, були переосмислені деякі факти, зроблені певні корективи, водночас не була віднайдена відповідь на стратегічні питання: яким чином необхідно сконструювати систему міжнародної безпеки, яка б органічно включала систему безпеки Сходу і Заходу? Більше того, взагалі виникає запитання: якщо ми намагаємося включати до системи безпеки різні за своїм походженням, культурними традиціями, соціальним та навіть економічним розвитком країни, до від кого ця система буде захищатись, якими загрозами та небезпеками вона управлятиме, хто, врешті-решт, становитиме небезпеку?

Напевно можна казати про споконвічний іманентний баланс Сходу і Заходу, баланс систем безпеки, культур, економічного розвитку, які опосередковуватимуть соціально-культурний, духовний, економічний та інформаційний розвиток країн. Водночас теоретиками того часу ставилися лише запитання, у той час як їх кількість була зворотно пропорційною кількості відповідей. Отже, постала необхідність у новій теорії, концепції, яка б могла давати відповіді на поставлені запитання і висунути гіпотезу про розв'язання проблем, що постали перед людством. Такою інтерпретаційною схемою виявився *постмодернізм*.

Ця течія панувала на Заході з кінця 70-х до початку 90-х рр. Постмодерністи пішли іншим шляхом і не стали звинувачувати ані модерністів, ані антимодерністів у тих чи інших прорахунках. Зокрема, вони не вбачали Захід винним у намаганні розповсюдити по усьому світу позитивну, на їх думку, практику вирішення багатьох питань, а у більш абстрактному плані – практику становлення заможною державою і забезпечення національної безпеки. Постмодернізм не питав футурологічних фантазій і не захоплювався простими схемами процвітання усіх країн, відповідно до теорії лінійного прогресу. На твердження *А.І.Уткина* постмодернізм «зв'язав» світ, що

розколовся за соціальною ознакою, відмовившись представляти Захід як особливий регіон, яке веде інші країни до перемін [2, с.48].

Особливо привабливим видавалися можливості кожної особи на широкий вибір засобів і методів щодо забезпечення особистої безпеки. При чому саме у західному суспільстві, з одного боку, настільки критикований індивідуалізм призвів до виведення на перше місце не державної безпеки, як це переважає у країнах Сходу, а особистої, що підняло цінність окремого людського життя, вивело людину, її інтереси та потреби на перше місце. Східна цивілізація не змогла протиставити нічого серйозного у методологічному плані, саме цим можна пояснити певний тріумф постмодерністської ідеології, яка замаскувала різницю між індивідами, висуваючи принцип універсальності світу. Згідно з даним принципом і були висунуті ідеї, які ще й досі не полишають думки деяких політиків і дослідників щодо необхідності створення глобальної системи безпеки, в якій би інтереси особи у «другому» і «третьому» світі нічим не відрізнялися від інтересів особи західного суспільства. За умови створення універсальної системи безпеки нівелювалися б культурні, історичні та економічні різниці, що, звичайно стало методологічною помилкою постмодерністів, і згодом стало нездоланим рубіконом для пояснення умов і можливостей функціонування даної системи за умови формування монополярного світу. Останнім терміном я позначаю те, що більшість дослідників маскують під модним терміном «пост біполярний», і він означає керування і лідерство однієї країни (США) в світі. Напевно, деякі дослідники ще сподівалися на відродження чи то Росії, чи то Китаю, чи то іншої країни, як противаги або заміни в системі балансу сил, проте цього не трапилось, і на сьогодні одноосібним лідером світу є США, тому дана епоха має носити назву – епоха монополярності.

Водночас, питання формування неосистем безпеки полишилися невирішеними, що зумовило появу нової теоретичної концепції, нею став *неомодернізм*.

Руйнування біполярного світу, а у більш абстрактному плані колапс механізму балансу сил, з одного боку, призвів до виведення Заходу на вершину світового управління, і з іншого лишив їх конкурентів, які б давали змогу удосконалювати власну модель. Настав час переосмислення необхідності і сутності управління світом, час, в якому взагалі постало питання про необхідність існування механізму балансу сил: навіщо він потрібен, якщо жодна з країн, навіть із існуючих незахідних систем, не можуть скласти гідної конкуренції і найближчому доступному для огляду майбутньому? Деякі дослідники нарекли даний час епохою творення, коли бажане зникнення кордонів поставило низку нових проблем. Я б навіть сказав, що Заходу краще було перебувати у стадії досягнення краху і руйнування кордонів між ним і Сходом, ніж опинитись у постколапсному стані, коли зниклі кордони відкрили можливості для взаємного більш сильного як позитивного, так і негативного впливу.

Саме у цей період починається активізація наукових розробок і теоретичних концепцій, які б сповідували перенесення західних цінностей на увесь світ. Однією з них стала глобалізація [3, с.9; 4, с.3; 5, с.206]. На заході

почала розповсюджуватися думка, що будь-яка система безпеки, включаючи і системи національної безпеки окремих країн, не може існувати поза рамками системи безпеки Заходу. Таким чином, ієрархія систем безпеки виглядала дуже прозачно: універсальна система безпека, яка поглинає усі системи міжнародної, регіональної і національної безпеки, очолювана Заходом.

Це означало повернення до декларованих ще модерністами уніфікації цінностей, національних інтересів і потреб у безпеці, посилення матеріального взаємопроникнення, а отже і взаємозалежності. США і Велика Британія перетворилися на нове обличчя гаранта світової безпеки, а концепція глобальної безпеки і уніфікації національних інтересів стала їхнім знаменням.

За таких умов формування системи національної безпеки України стало складним завданням. По-перше, необхідно було усунути ряд внутрішніх протиріч, які заважали налагодити ефективне функціонування даної системи. По-друге, в умовах глобалізації існування системи національної безпеки поза систем регіональної і міжнародної безпеки виявилось неможливим, через це постала дилема: або самій вступати у вже існуючі системи, тим самим прирікаючи себе на роль пересічного учасника, чи формувати систему регіональної безпеки, виступаючи її лідером і суб'єктом управління нею.

На жаль, Україна не змогла і досі вирішити це питання. Спочатку була проголошена незрозуміла ідея щодо нейтральності і позаблоковості нашої держави. До чого це призвело, можна подивитись, уважно аналізуючи стан України у світовій економіці на момент утворення незалежної держави, і на момент перегляду «політики позаблоковості». Звичайно, можна назвати спроби щодо утворення системи колективної безпеки країн-учасниць ГУУАМ, водночас відсутність очікуваного економічного росту нашої країни не дала змогу у достатній мірі фінансово забезпечити даний процес. У 2002 р. політична воля керівництва держави знайшла свій відгук у відкритому проголошенні курсу на євроатлантичні структури, а у перспективі можливість зміцнення загальноєвропейської структури безпеки через входування до НАТО.

Таким чином, коливання політики відбивалися і на стратегії національної безпеки, а отже і на параметрах її функціонування. Більше того, зміцненню могутності системи національної безпеки і прозорості політики національної безпеки не сприяли багатовекторність зовнішньої політики, за якою стратегічними партнерами проголошуються одночасно країни-представниці різних світоглядних і цивілізаційних полюсів. На даному етапі для України це питання залишається актуальним і його розв'язання залежить від обрання продуктивної стратегії, яка відповідає національним, а не олігархічним інтересам.

Передусім, на мою думку, слід спиратися на історію зносин з тими чи іншими державами, моделюючи роль України у відповідних системах безпеки. Сподівання на спільну минувшину, мовні традиції, економічні зв'язки, є, безперечно, вагомими, але не єдиними і вирішальними аргументами при обранні партнера по системах безпеки.

Зазначу, що проблеми із обранням стратегії національної безпеки у монополярному світі, є притаманним не лише для України, а й для усього

не західного світу. Однією із впливових течій, які намагається дати відповідь на поставлені запитання, є *неомодернізм*. Дана течія відроджувала віру у прогрес, пропагувала сцієнтизм і традиційні цінності.

Таким чином, безпека як універсальна категорія, стала об'єднуючою силою, раціональним інструментом подолання кризи між західними і східними суспільствами. Безумовно, провідником безпеки, включаючи трактування інтересів безпеки для кожної країни на розсуд вершителів долі, потреб у ній, а також необхідних заходів і методів по її забезпеченню, насадження власних інтерпретаційних схем загроз та небезпек, а також механізмів управління ними (останнє фактично є непотрібним через наявність досконалої системи Заходу) став сам Захід. І звичайно, ставши провідником ідеї безпеки в світі, її глашатаєм і розповсюджувачем, він одразу ж скинув з себе путі ворога будь-кого, тому що його історичною місією стало встановлення і підтримання безпеки по усьому світу.

Водночас на наше переконання безпека є нерозривною категорією із небезпекою та загрозою. Я не буду детально зупинятись на розгляді даних питань, вони проаналізовані у моїй іншій праці [6, с.89–103]. Але згодом, дуалізм безпеки і небезпеки, Сходу і Заходу, одразу породив запитання: якщо Захід виступатиме ярим поборником безпеки, то хто ж буде уособлювати небезпеку і становити загрозу порушення безпеки в світі? Може, Сомалі, Руанда, Коморські острови, Бельгія, Монголія, Ліхтенштейн, Монако, чи Нікарагуа? Так, я не включив у даний список Росію, але з усією повагою до цієї країни на сьогодні Росія не може бути самодостатнім гравцем і створити можливість реваншу біполярної системи безпеки в оновленому складі. Відповідь на дане, зовсім не риторичне, запитання лежить у площині методології діалектики: Захід, проголосивши себе провідником безпеки, одразу ж прирік Схід на роль можливого джерела загроз та небезпек.

Підтвердженням моєї гіпотези є аналіз сучасних геополітичних реалій. Так, у період формування монополярної системи світу, який можна датувати 1991–1996 роками (розпад СРСР і агресія проти Югославії), азійський регіон був відносно спокійним, не враховуючи постійних суперечок між Палестиною та Ізраїлем, які можуть зникнути лише із ліквідацією однієї з цих держав. Водночас проведення вдалої операції «Буря в пустелі», а також початок несанкціонованою Радою Безпеки ООН операції на Балканах стали початком розв'язування конфліктів на Сході. Світовий тероризм набув виключно ісламського обличчя, і вдалі інформаційні операції, проведені Заходом, спричинили ототожнення терориста із бородатим ісламістом. Якщо запитати пересічного громадянина, як він уявляє терориста, то домінуюча більшість намалює обличчя терориста, схоже з обличчям Бін Ладена. Я не намагаюсь виправдати тих осіб, які вчинюють акти тероризму, водночас звертаю увагу на той факт, що тероризм не має національності — це загальносвітова виразка.

Далі війна (під гаслами боротьби з тероризмом) в Афганістані (2002 рік), війна в Іраку (2003 рік). Більше того, руйнування світу спричинило збільшення кількості держав, які володіють ядерною зброєю. Отже, нині сформована чітка думка: загрози можуть бути лише зі Сходу. Але я поста-

влю запитання: чи став світ безпечнішим, після того, як суб'єктом управління світовою безпекою стали США?

Звичайно, що така антиномія не може подобатись, і США, намагаючись будь-якими засобами довести свою прихильність до цінностей демократії, гуманізму, прав і свобод громадянина. Водночас я б не став абсолютизувати роль глобалізації, як теоретичної бази неомодернізму, інтерпретаційної схеми, котра становить сучасну парадигму, коріння якої звичайно обумовлюють будову загальносвітової системи безпеки.

На думку ідеологів глобалізації, процес глобалізації ще є незавершеним, більше того, його неможливо зупинити. У даному контексті, в руслі глобалізаційних змін, коли держава поступається частиною своїх регулятивних функцій приватним компаніям, актуалізується питання формування зсередини держави недержавної системи забезпечення національної безпеки [6, с.13; 7, с.19–23]. Що стосується міжнародного рівня, до сам по собі факт створення системи регіональної безпеки є свідченням децентралізації повноважень держави в сфері безпеки через створення відповідних інструментів із подальшим делегуванням їм певних функцій в даній сфері [8, с. 111–118].

По великому рахунку, за будь-яких обставин глобалізація передбачає зменшення питомої ваги держави в процесі забезпечення безпеки: будь то створення недержавної системи забезпечення безпеки, чи входження до систем регіональної чи міжнародної безпеки. **Глобалізація – процес позбавлення держави монополії на забезпечення безпеки.**

Слід констатувати, що апологети глобалізації свято впевнені у переможній у беззупинній її ході, хода, яка призведе до позбавлення від ностальгічних згадок про світ із чіткими кордонами і національними прерогативами і сприятиме будові нової світової структури, яка сховає під собою національні кордони. Таким чином, глобалізація – шлях до нівелювання національних інтересів, а отже, і національної безпеки. На протигагу національній безпеці пропонується нове поняття – глобальна безпека, і інструментом її забезпечення має виступати система глобальної безпеки. Такі категорії, як національна безпека і система національної безпеки, мають лишитися історичним спогадом, архаїчним моментом і рудиментом у бурхливій дійсності глобалізації. Чи є це виходом для України, чи можемо ми зректись державного суверенітету і українських національних інтересів, а більше того, довірити забезпечення власної безпеки аморфній системі глобальної безпеки, яка, звичайно, керуватиметься Заходом?

Для відповіді на це запитання слід розібратися із деякими першоджерелами самої глобалізації. Що є причиною: світові та цивілізаційні зміни (об'єктивні закономірності розвитку цивілізації), або прагнення Заходу за допомогою ефективних інформаційних технологій *зобразити* приреченість світу на глобалізацію? Звичайно, якщо бути натхненим оптимістом, у глобалізації можна вбачати великі можливості щодо зближення людської раси. Водночас чи зможуть відмовитися держави Заходу від власних цінностей у процесі цього зближення? І взагалі процес глобалізації є ще одним історичним етапом розвитку людства, чи черговим етапом інтерпретації процесу розвитку світової спільноти у угоду власним інтересам?

Гадаю, що Україна при розробленні нової редакції Концепції національної безпеки має визначатись із власним ставленням до глобалізації і місця України в даному процесі трансформаційних змін. Ми маємо віднайти ті позитивні риси, які дійсно несе глобалізація, водночас агресивний мо-нізм, який полягає у нав'язуванні і демонструванні однієї, найкращої, без-перечної і безапеляційної моделі розвитку, суперечить законам діалектики і не може розглядатися в якості конструктивного. Розвиток має відбувати-ся із врахуванням як об'єктивних загальносвітових тенденцій, так і суб'єктивних, інакше глобалізацію можна буде розглядати як вселенський інструмент поневолення людства.

Список літератури: 1. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М., К., 2002. 2. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. М., 2001. 3. Василенко И.А. Политическая глобалистика: Учебное пособие для вузов. М., 2000. 4. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. Учебник для студентов вузов. М., 2002. 5. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М., К., 2002. 6. Ліпкан В.А. Безпекознавство: Навчальний посібник. К., 2003. 7. Ліпкан В.А. Непарадигма національної безпеки // Право України. 2002. № 11. 8. Ліпкан В.А. Організація недержавної системи безпеки: Дипломна робота / Європейський університет фінансів, інформацій-них систем, менеджменту та бізнесу. К., 2003. 9. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г., Гонча-ренко М.О., Зленко В. А., Зернецька О.В. Глобалізація і безпека розвитку / НАН Украї-ни; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; Київський національний еко-номічний ун-т / Олег Григорович Білорус (наук.ред.). К., 2001.

Надійшла до редколегії 16.05.03